

ÇEVRENİN SAVAŞ SIRASINDA KORUNMASI

ULUSLARARASI HUKUKA GÖRE ÇEVRENİN SAVAŞ SIRASINDA KORUNMASI

Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI

GİRİŞ

Uluslararası düzeyde çevrenin korunması sorununun genel bir biçimde ele alınışı özellikle 1972 Stokholm Bildirisi ile gerçekleşmiştir. Bu ilgi o zamandan bu yana büyük ölçüde çevrenin barış zamanında korunmasına yönelik olarak gelişmekte olup, uygulanan uluslararası hukuka da bu çerçevede yansımaktadır.

Ancak, çevre yalnızca barış zamanındaki faaliyetlerden etkilenmekle kalmamakta; savaş ya da silahlı çatışma durumlarında çoğu kez barış zamanındaki endüstriyel ve tarımsal amaçlı faaliyetlerden ya da çeşitli kaza ve ihmallerden kaynaklanan zararlardan çok daha fazlası sözkonusu olabilmektedir. Bu konu Ağustos 1990-Şubat 1991 tarihleri arasında geçen "Körfez Savaşı" sırasında Dünya kamuoyunun dikkatini özellikle çekmiştir. Irak'ın Kuveyt'in petrol kuyularını ateşe vermesi ve bir miktar petrolü denize dökmesi çevrenin savaş sırasında korunması konusuna güncellik kazandırmıştır.

Çevrenin savaş ya da silahlı çatışmalar sırasında korunması kısaca savaş hukuku ya da giderek insancıl hukuk diye adlandırılan uluslararası silahlı çatışmalar hukuku ile genel çevre hukuku kurallarının bağdaştırılmasını gerektirmektedir. Uygulanan uluslararası hukuk az sayıda anlaşma çerçevesinde bunu gerçekleştirme yolunda birtakım verilere sahiptir. Öte yandan, bu konuda kimi uluslararası yapılageliş kurallarının da varlığı bugün genellikle kabul edilmektedir. Nihayet, gerek çevrenin savaş sırasında korunmasına doğrudan yönelik kurallar gerekse uluslararası hukukta geçerli olan genel uluslararası sorumluluk rejimi çerçevesinde bu tür eylemlerin varlığına ilişkin olarak bir sorumluluk rejiminden söz etmek olanaklı görünmektedir. Bu makalede anılan sorunlar sırasıyla ele alınacaktır. Ancak bunlardan önce savaşın ya da silahlı çatışmaların çevre üzerinde hangi etkilerinin bulunduğu belirlenmesi uygun olacaktır.

I. BÖLÜM

SAVAŞIN ÇEVRE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Savaşın ya da silahlı çatışmaların çevre üzerindeki etkilerini ikiye ayırmak olanaklıdır. Birinci grupta çevrenin doğrudan düşmanca amaçlarla bir savaş aracı olarak kullanılması nedeniyle çevrenin zarar görmesi durumları yer almaktadır. İkinci grupta ise, savaş sırasında kullanılan silahların çevreye zarar vermesi durumlarıyla karşılaşılmaktadır.

1. Çevrenin Düşmanca Amaçlarla Kullanılması

Çevrenin düşmanca amaçlarla bir savaş aracı olarak kullanılması doğa üzerinde oynanarak olanaklı olmaktadır. Başka bir deyişle, çevreyi değişime uğratan teknikler kullanılmak suretiyle düşmanın hareketinin engellenmesi ya da düşmana zarar verilmesi yoluna gidilmektedir.

Bu konuda sayılan ve doğrudan doğayı etkileyen başlıca teknikler şunlardır : i) atmosfer koşullarının değiştirilmesi suretiyle sis, yoğun yağmur, yıldırım, fırtına, kasırga yaratılması; ii) denizlerde ve okyanuslarda kuvvetli dalgalar yaratılması, gel-git olayının etkilenmesi; iii) yapay yollarla deprem oluşturulması; iv) iklim koşullarının değiştirilmesi suretiyle çok sıcak ya da çok soğuk iklimler oluşturulması, kuraklık yaratılması¹.

Çevreyi doğrudan etkileyen bu tekniklere dolaylı yoldan çevreyi etkileyen birtakım teknikleri de eklemek olanaklıdır. Bu tekniklerin başlıcaları da şunlardır : i) ormanları ve bitki örtüsünü yakmak suretiyle düşmanın gizlenmesinin ve ürünlerden yararlanmasının engellenmesi; ii) barajları ve su kanallarını açmak ya da tahrip etmek suretiyle su baskını ve seller yaratılması². Kimi yazarlar Körfez Savaşı sırasında bu tekniklere yenilerinin eklenmesi olasılığının ortaya çıktığını belirtmektedir. Örneğin, P.C. Szasz bu savaş sırasında Irak'ın kasıtlı olarak petrolü karaya ve denize boşaltmasının ve petrol kuyularını yakmasının amacının yalnızca karşı tarafı değerli bir üründen yoksun bırakmak mı, yoksa çevreyi doğrudan bir savaş aracı olarak kullanmak mı olduğu konusunda bir kesin yargıya varılmadığını bildirirken, anılan yöntemle yoğun bir duman bulutu yaratarak bombalama konusunda düşmanına engel çıkarmak olasılığından söz etmektedir³ Denize petrol boşaltma ve yangın çıkarma yoluyla savaş gemilerinin ilerlemesine engel olmak ya da bunları yakmak olasılığı da bu tekniklere eklenebilecektir.

¹Bkz. M. Bothe, " War and environment", in R. Bernhardt (ed), Encyclopedia of public international law, Amsterdam-New York-Oxford, Vol. 4, 1982, s. 291; P. Fauteux, "L'utilisation de l'environnement comme instrument de guerre au Koweit occupé", Communication au Colloque du Centre de droit international de Nanterre sur les aspects juridiques de la crise et de la "guerre" du Golfe, Paris, le 8 juin 1991, s. 15.

²Bkz. M. Bothe, a.g.m., s. 291.

³P. C. Szasz, "Examen de modifications proposées aux instruments juridiques existants relatif à l'environnement et aux conflits armés", Conférence d'experts sur l'utilisation de l'environnement comme instrument de guerre conventionnelle, Ottawa, 9-12 juillet 1991, s. 9-10.

2. Kitle Yokedici ya da Konvansiyonel Silahlar Aracılığıyla Çevrenin Etkilenmesi

Çevrenin savaştan olumsuz etkilenmesi değişik silahların kullanılması nedeniyle de gerçekleşmektedir. Bu konuda çevreyi en çok etkileyen silahlar kitle yokedici silahlardır. Nitekim, kitle yokedici silahların en önemlisi olan nükleer silahların kullanımı hem insanları hem de hayvanları ve bitki örtüsünü yoketmek suretiyle geniş bir alan üzerinde ekosistemi bozmaktadır. Kitle yokedici silahların bir başka grubunu oluşturan kimyasal ve biyolojik silahlar da yine bütün canlılar ile fauna ve florayı yoketmekte ya da ekosistemi bozmaktadır. Konvansiyonel silahlara gelince, bunların olağan kullanımının çevreye verdiği zarar nispeten önemsiz olmakla birlikte, kimi silahların yoğun kullanımı çevreyi uzun süreli bir biçimde olumsuz etkilemektedir. Örneğin, belirli bir bölgenin yoğun biçimde bombalanması hayvan ve bitki örtüsünün dengesini bozmakta ve hatta kimi bitkileri sürekli bir biçimde yokede bilmekte ve toprağı uzun süre verimsiz bırakabilmektedir. Konvansiyonel silahların nükleer maddeler, kimyasal ya da biyolojik maddeler kullanılan tesislere karşı kullanılması da aynı olumsuz etkileri doğurabilmektedir.

II. BÖLÜM

ÇEVRENİN ANDLAŞMALARDA KORUNMASI

Yukarıda belirtilen çeşitli silahların kullanımı ve çevrenin düşmanca amaçlarla değiştirilmesi tekniklerine karşı uygulanan uluslararası hukukta birtakım andlaşmaların gerçekleştirildiği gözlenmektedir. Ancak, anılan andlaşmalar bütün tekniklere yönelik düzenlemeleri içermediği gibi kabul edilen kimi hükümler de anılan tekniklerin kullanımını belirli koşullar altında yasaklamaktadır.

Silahlı çatışmalar sırasında çevrenin düşmanca amaçlarla değiştirilmesi tekniklerinin yasaklanmasına ve çeşitli tür silahların kullanımının düzenlenmesine ilişkin andlaşmalar aşağıda ayrı ayrı ele alınacaktır.

1. Çevrenin Düşmanca Amaçlarla Değiştirilmesi Tekniklerinin Yasaklanması

Çevrenin üzerinde değişiklikler yapmak suretiyle düşmanca amaçlarla silah olarak kullanılması konusu bugün bir andlaşmanın konusunu oluşturmaktadır : 18 Mayıs 1977 tarihli Askeri Amaçlarla ya da Daha Başka Düşmanca Amaçlarla Çevrenin Değiştirilmesi Tekniklerinin Kullanılmasına İlişkin Sözleşme⁴. Bu Sözleşme İngilizce kısaltılmış adıyla ENMOD Sözleşmesi olarak da anılmakta olup, 20 Devletin onaylaması sonucu 5 Ekim 1978 tarihinde yürürlüğe girmiş bulunmaktadır.

Anılan sözleşmeye taraf olan devletler sözleşme ile yasaklanan düşmanca amaçlı çevre değiştirme tekniklerini kullanmamayı yükümlenmektedir (Mad. 1/1). Yine, taraf

⁴Türkiye'nin 17-5-1977 tarihinde bir yorum bildirimi ile imzaladığı, fakat onaylamadığı Sözleşme metni için bkz. UNTS, 1978, Vol. 1108, s. 156-160. Türkiye'nin yorum bildirimi için bkz. U.N., Traités multilatéraux déposés auprès du secrétaire général, Ch. XXVI, 1 sayılı andlaşma.

Devletler öteki Devletleri ve uluslararası örgütleri bu teknikleri kullanmaya özendirilmeme ve yardım etmeme yükümünü kabul etmektedir (Mad. 1/2).

Yasaklanan teknikler, Dünyanın ve uzayın dinamiği, oluşumu ve yapısı üzerinde bilinçli olarak oynanmasını kapsamaktadır (Mad.2). Dünya deyimi ile yalnızca karasal yerküre değil, aynı zamanda biosfer, hidrosfer ve atmosfer kastedilmektedir (Mad. 2). Belirtilen bu tekniklerin Sözleşmenin hazırlanması sırasında oluşturulan kimi yorum belgelerinde şunlar olduğu bildirilmiş olup, bu yorum belgeleri daha sonra Sözleşme metninde yer almamıştır⁵:

"deprem; denizlerde kuvvetli dalga yaratılması; bir bölgenin ekolojik dengesinin bozulması; atmosfer koşullarının değiştirilmesi; iklim koşullarının, okyanus akıntılarının, ozon tabakasının ya da iyonosferin değiştirilmesi."

Anılan tekniklere başvurulması, yasaklanması bir kısıtlayıcı koşulla kabul edilmektedir. Yasak kapsamına yalnızca bu tekniklerin "yaygın, uzun süreli ve ağır" etkileri olan çevre değiştirme teknikleri girmektedir (Mad. 1/1). Böylece anılan tekniklerin sınırlı, az etkili ve etkisini bilmeden kullanımları yasaklanmamıştır. Yine çeşitli silahların kullanımının çevre üzerindeki dolaylı olumsuz etkileri Sözleşme kapsamı dışında kalmaktadır. Nihayet, Sözleşme anılan tekniklerin kullanımını yalnızca öteki taraf Devletler bakımından yasaklamak suretiyle Sözleşmeye taraf olmayan Devletlere karşı anılan tekniklerin kullanılmasına bir yasak getirmemektedir. Başka bir deyişle, Sözleşmenin taraf Devletler için getirdiği yasak erga omnes bir etki doğurmamaktadır.

Sözleşmenin öngördüğü yükümlülükleri uygulama sorumluluğu taraf Devletlere ait bulunmaktadır. Böylece her bir taraf Devlet kendi yetkisi altındaki yerlerde gerekli hukuksal önlemleri almak zorundadır (Mad. 4). Ancak, taraf Devletler aralarındaki sorunları öncelikle danışma ve işbirliği yapmak yoluyla çözmeyi yükümlenmektedir (Mad. 5/1). Bu amaçla Sözleşme Uzmanlar Danışma Komitesi adı altında bir komite kurarak taraf Devletlerin birbirleri ile ilgili şikayetlerini bu komiteye sunmaları olanağını yaratmaktadır (Mad. 5/2). Yine, taraf Devletlerin araştırma yapması amacıyla öteki taraf Devletleri BM Güvenlik Konseyine şikayet etme hakkı bulunmaktadır (Mad. 5 / 3-4).

2. Çeşitli Silahların Kullanımının Yasaklanması ya da Düzenlenmesi

Çeşitli silahların kullanımı da değişik biçimlerde çevreye zarar verebildiğine göre uygulanan uluslararası hukukta bu silahların kullanımının andlaşmalarla yasaklanması ya da düzenlenmesi olgusu ile karşılaşılmaktadır. Bu düzenlemeler, birtakım kuşku bulunmasına rağmen, kitle yokediciler için yasaklama ve konvansiyonel silahlar için ise kullanımı düzenleme biçiminde ortaya çıkmaktadır.

⁵1976'da BM Genel Kurulu'na Silahsızlanma Komitesi Konferansı tarafından sunulan belge : Doc. A/31/27, 1976, s. 102.

A. Kitle Yokedici Silahların Yasaklanması

Bugün için uygulanan uluslararası hukukta kitle yokedici silahlar ile genellikle şu üç tür silah kastedilmektedir : i) nükleer silahlar; ii) kimyasal silahlar; iii) biyolojik silahlar.

a) Nükleer Silahlar

Aslında uygulanan uluslararası hukukta genel bir biçimde nükleer silahların kullanımını açıkça yasaklayan hiçbir andlaşma bulunmamaktadır ⁶ . 1 Temmuz 1968 tarihli Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Sözleşmesi nükleer silaha sahip olmayan taraf Devletlerin bunlara sahip olmama yükümünü (Mad. 2) ve Andlaşmaya bağlı bildiri de nükleer güçlerin bu güce sahip olmayan Devletlere karşı nükleer silah kullanmayacakları tek-tarafli bildirimini kapsamakta olup genel bir kullanma yasağı sözkonusu değildir ⁷.

Bununla birlikte, kimi genel nitelikli insancıl hukuk andlaşmalarının nükleer silah kullanımını yasaklayıcı biçimde anlaşıldığı gözlenmektedir. Nitekim, anılan andlaşmalar yalnızca insanı korumayı amaçlamakla birlikte çevreyi de koruyucu olarak nitelendirilebilecek niteliktedir.

Genel insancıl hukuk andlaşmalarından nükleer silahların kullanımını yasaklayıcı biçimde yorumlanan birisi daha çok kimyasal silahların yasaklanması yolunda değerlendirilen bir andlaşma hükmüdür. Nitekim, 18 Ekim 1907 tarihli, IV. La Haye Sözleşmesi olarak anılan Sözleşmenin eki, Kara Savaşı Yasalarına ve Yapılagelişlerine İlişkin Yönetmeliğin 23/a maddesi savaşta zehir ve zehirli silahlar kullanılmasını yasaklamaktadır ⁸. Yine, 17 Haziran 1925 tarihli Boğucu, Zehirli Gazlar ya da Benzer ve Bakteriyolojik Araçların Savaşta Kullanılmasının Yasaklanmasına İlişkin Cenevre Protokolü da bu tür gazların silah olarak kullanımını yasaklamaktadır ⁹. Öğreti nükleer silahların özellikle yüzeyde kullanımı sonucu oluşan radyoaktif döküntüleri yasaklanan zehirli maddeler arasında değerlendirmektedir ¹⁰.

Öte yandan, öğretinin bir kısmı nükleer silahların kullanımının yukarıda sözünü ettiğimiz IV. La Haye Sözleşmesi'nin eki Yönetmeliğin 23/e maddesinde yeralan "fazla acılara neden olan mermi ya da maddeler" in kullanımı kapsamına girdiğini ileri sürerek yasaklandığı sonucuna da varmaktadır ¹¹. Burada hesaba katılan nokta radyoaktivitenin hemen öldürmemesi, kimi genetik hastalıklara yol açması gibi veriler olmaktadır.

⁶Örneğin bkz. D. Rausching, "Nuclear Warfare and Weapons", in R. Bernhardt (ed.) Encyclopedia (a.g.y.), Vol. 4, s. 45.

⁷Metin için bkz. R.G., 28 Kasım 1979, Sayı :16823.

⁸Türkiye'nin taraf olmadığı bu andlaşma metni için bkz. Manuel de la Croix-Rouge International, Genève, Comité international de la Croix-Rouge, 10. éd., 1953, s. 37.

⁹Türkiye'nin 1929'da katıldığı bu protokol metninin Türkçe resmi çevirisi için bkz. R.G., 30. 1. 1929, Sayı:1097. Ayrıca bkz. Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları, Ankara, Türkiye Kızılay Derneği, 1964, s. 43-44.

¹⁰Bkz. D. Rausching, a.g.m., s. 47-48.

¹¹Bkz. aynı makale, s. 48.

Nükleer silahların yasaklandığı yolunda öğretinin üzerinde durduğu bir başka grup andlaşma hükümleri ise sivil halkın korunmasını öngören hükümlerdir. 12 Ağustos 1949 tarihli Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına Dair Cenevre Sözleşmesi sivil halkın korunmasını amaçlayan birtakım hükümlere sahip olmasına rağmen, sivillere karşı savaş eylemlerini doğrudan ve kesin bir biçimde yasaklayan hükümler içermemektedir¹². Buna karşılık, 1949 Cenevre Sözleşmelerine ek olarak gerçekleştirilen 10 Haziran 1977 tarihli Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Zarar Gören Kişilerin Korunmasına İlişkin Ek Protokol (I. Protokol)'un özellikle 51. maddesinin sivil halka karşı askeri hareketi yasaklaması nedeniyle öğretinin bir kısmı bu yasağın yaygın alanları etkileyen ve ayırım yapmaya olanak vermeyen nükleer silah kullanımını da yasakladığı biçiminde değerlendirmektedir. Ancak, ilgili Protokolün hazırlık çalışmalarını ve nükleer güçlerin bu konudaki bilgilerinin değerlendiren öğretinin bir başka kısmı ise anılan Protokol hükümlerinin nükleer silah kullanımını kapsamadığı biçiminde değerlendirmektedir¹³.

b) Kimyasal Silahlar

Uygulanan uluslararası hukuk, nükleer silahların kullanımının yasaklanması konusunda varolan kimi kuşuklara karşılık, kimyasal silahların yasaklanması konusunda çok daha açık hükümlere sahip bulunmaktadır. Böylece, yukarıda nükleer silahlar konusunda sözünü ettiğimiz 1907 tarihli IV. La Haye Sözleşmesi'nin eki Yönetmeliğin 23. maddesi ile 1925 Boğucu Zehirli Gazlar'a ilişkin Cenevre Protokolü'nün birer zehirli araç ya da gaz olan kimyasal silahların kullanımını yasakladığı açıktır. Yine, sivil halkın korunmasına olanak bırakmadığı için öğreti kimyasal silahların kullanımının 1977 tarihli I. Protokol ile de yasaklandığı değerlendirmesini yapmaktadır¹⁴.

c) Biyolojik Silahlar

Uygulanan uluslararası hukuk biyolojik silahların kullanımının yasaklanması konusunda da birtakım açık andlaşma hükümlerine sahiptir. Yukarıda sözünü ettiğimiz 1925 Boğucu, Zehirli Gazlar ya da Benzer ve Bakteriyolojik Araçların Savaşta Kullanılmasının Yasaklanmasına İlişkin Cenevre Protokolü açıkça bakteriyolojik silahların kullanımını yasaklamaktadır. Yine, öğreti sivil halkın korunmasına ilişkin hükümleri çerçevesinde 1977 tarihli I. Protokolün hükümlerinin de biyolojik silahların kullanımını yasakladığı değerlendirmesini yapmaktadır¹⁵. Nihayet, 10 Nisan 1972 tarihli Bakteriyolojik ve Zehirleyici Silahların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanmasının Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşme de bu tür silahların

¹²Türkiye'nin de 1953'te taraf olduğu Sözleşme metni için bkz. R.G., 30.1.1953, sayı : 8322.

¹³Örneğin, W. A. Solf, "Weapons, Prohibited", in R. Bernhardt (ed.), Encyclopedia (a.g.v.), Vol. 4, s. 353.

¹⁴Örneğin bkz. M. Bothe, "Chemical Warfare", in R. Bernhardt (ed.), Encyclopedia (a.g.v.), Vol. 3, 1982, s. 45-46.

¹⁵Örneğin bkz. E. Rauch, "Biological Warfare", in R. Bernhardt (ed.), Encyclopedia (a.g.v.), Vol. 3, 1982, s. 45-46.

yapılmasını yasaklamakla ve varolanların yok edilmesini öngörmek suretiyle kullanımını da zaten yasaklamış olmaktadır¹⁶.

B. Konvansiyonel Silahların Kullanımının Düzenlenmesi

Konvansiyonel silahların kullanımının çevreyi etkilemesine ilişkin olarak düzenlemelerde bulunan uygulanan uluslararası hukukun sahip olduğu andlaşmaların 1977'den öncekileri aslında savaş sırasında sivillerin, eşyaların ve malların korunmasıyla ilgili hükümleri içermektedir. Başka bir deyişle, bu andlaşmalar doğrudan çevrenin korunmasına yönelik hukuksal işlemler değildir. Bununla birlikte kimi andlaşmaların hükümlerine bugün çevrenin korunması amacıyla da başvurulmaktadır.

Bu andlaşma hükümlerinden ilki 1907 tarihli IV. La Haye Sözleşmesi'nin eki Yönetmeliğinde yer alan 22., 23/g. ve 55. maddeleridir. 22. madde savaşan Devletlerin düşmana zarar verecek araçların seçiminde sınırsız bir seçme hakları olmadığı ilkesini koymaktadır. Anılan 23/g maddesi savaş gerekleri tarafından zorunlu kılınmadıkça düşman mülklerinin zorulmasını ya da tahrip edilmesini yasaklamaktadır. Anılan 55. maddeye gelince, bu madde işgal eden Devletin işgal edilmiş ülkelerde düşman devlete ait kamu yapıları, binaları, ormanlar ve tarımsal işletmelerin yöneticisi ve intifa hakkı sahibi olarak hareket edeceğini öngörmektedir. Öğreti bu hükümleri çevreye savaş gerekleri dışında zarar verilemeyeceğinin dayanağı olarak değerlendirmektedir¹⁷.

Çevrenin korunmasını eşyaların ve malların korunması suretiyle sağladığı düşünülen bir başka andlaşma hükmü de 12 Ağustos 1949 tarihli Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına Dair Cenevre Sözleşmesi'nin 53. maddesidir. Anılan madde aynen şöyle kaleme alınmıştır :

"Ferden veya müştereken hususi şahıslara, devlet veya âmme topluluklarına, içtimai teşekküllere veya kooperatiflere ait menkul ve gayrimenkul malların imhası, askerî harekât bu imhayı kat'i olarak zarurî kıldığı haller müstesna, yasaktır."

Aynı Sözleşme'nin 147. maddesi anılan 53. maddenin çiğnenmesini ağır bir savaş suçu saydığını bildirmektedir.

Bugün için savaş sırasında çevrenin genel korunmasına ilişkin doğrudan hüküm içeren tek andlaşma 10 Haziran 1977 tarihli 1949 Cenevre Sözleşmelerine ek Cenevre I. Protokoludur¹⁸. Anılan Protokolün 35. maddesi ilk iki fıkrasında silahlı çatışmalarda silah seçiminin sınırsız olmadığını ve fazladan acılara neden olacak savaş araçlarının yasaklandığını bildirdikten sonra 3. fıkrası şöyle kaleme alınmıştır :

¹⁶Türkiye'nin 1973'de taraf olduğu anılan Sözleşme metni için bkz. R.G., 6.8.1974, sayı: 14968.

¹⁷Örneğin bkz. P. Fauteux, a.g.m., s. 30-31.

¹⁸Anılan Protokola Türkiye taraf değildir. Protokol metni için bkz. Les Protocoles Additionnels aux Conventions de Genève du 12 août 1949, Genève, Comité International de la Croix-Rouge, 1977.

"Doğal çevrede yaygın, uzun süreli ve ağır zararlara neden olan ya da neden olması beklenen savaş yöntemlerinin ya da araçlarının kullanılması yasaktır."

Görüleceği gibi, anılan hüküm ile savaş yöntemleri ve silahların kullanılması, çevreye verdikleri ya da verecekleri zarar coğrafi olarak yaygın, süre olarak uzun süreli etkisi olan ve nitelik olarak da ağır olması durumunda yasaklanmaktadır. Dolayısıyla, bu görece bir yasaklamayı içermektedir¹⁹.

1977 Cenevre I. Protokolünün silahlı çatışmalarda çevrenin korunmasına doğrudan yönelik olarak içerdiği ikinci hüküm 55. maddedir. Anılan madde aynen şöyle kaleme alınmıştır :

" 1. Savaş yaygın uzun süreli ve ağır zararlara karşı doğal çevrenin korunmasına dikkat edilerek gerçekleştirilecektir. Bu koruma doğal çevreye zararlara neden olan ya da neden olması beklenen, böylece toplumun sağlığını ve varlığını sürdürmesini tehlikeye düşüren savaş yöntemlerinin ya da araçlarının kullanılmasını da içermektedir.

2. Doğal çevreye karşı zararla - karşılık vermek amacıyla saldırılar yasaktır."

Görüleceği gibi, çevreye verilecek zararın nitelikleri bakımından 35/3. maddenin teyidi olan bu hüküm ilkinden toplum sağlığı ve varlığını sürdürmesi ile doğal çevrenin korunması arasında kurduğu bağ nedeniyle farklılık göstermektedir.

Belirtilen çevrenin korunmasına doğrudan yönelik hükümleri dışında I. Protokolün dolaylı olarak bu sonuca dönük birtakım hükümleri de bulunmaktadır. Bunların birisi 54/2 maddesidir. Anılan hüküm sivil halkın varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan "gıda maddeleri ve bunları yetiştiren tarım alanları ile ürünler, besi hayvanları, içilebilir su tesis ve depoları ve sulama tesisleri" gibi öğelere, halkın bunlardan yoksun bırakılması gerekçesiyle saldırılmasını, yok edilmesini ya da kullanım dışı bırakılmasını yasaklamaktadır. Bu hüküm öğretide özellikle sivil halkı ve düşmanı gıda maddelerinden yoksun bırakıcı amaçlarla yapılması ölçütü bakımından değerlendirilerek, düşmanı gizleyen orman ve bitki örtüsünün yok edilmesi eylemini, öteki savaş kurallarına aykırı düşmemek koşuluyla, yasaklamadığı biçiminde anlaşılmaktadır.²⁰

1977 Cenevre I. Protokolünün çevrenin korunmasını dolaylı olarak ilgilendiren bir başka maddesi ise 56/1. maddesidir. Bu hüküm baraj, su kanalları, nükleer santraller gibi tehlikeli güçleri barındıran tesislere ve yapılara, askeri hedefleri oluştursalar ya da askeri hedefleri içerseler bile, saldırılmasını yasaklamaktadır. Anılan maddenin de asıl amacı sivil halkın korunması olup, bu yolla çevrenin korunması sonucu da sağlanmış olmaktadır.

¹⁹Bu konuda ayrıntılı bir yorum için bkz. J. de Preux, "Paragraphe 3- Protection de l'environnement naturel" in Y. Sandoz, Ch. Swinarski et B. Zimmermann (éds.), Commentaire des Protocoles additionnels du 9 juin 1977, Genève, Comité International de la Croix-Rouge, 1986, s. 412-422.

²⁰Örneğin bkz. M. Bothe. a.g.m., vol. 4, s. 292.

Son olarak, 30 Ekim 1980 tarihli Aşırı Ölçüde Zarar Verici ya da Ayrımlı Gözetmeyen Ekisi Olan Bazı Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanmasına ya da Sınırlandırılmasına İlişkin Sözleşme'nin Başlangıç bölümünde, Cenevre I. Protokolu'nun 35. maddesinin 3. fıkrası aynen tekrarlanmıştır²¹. Bu Sözleşmenin Yakıcı Silahların Kullanımının Yasaklanması ya da Sınırlanmasına İlişkin III. Protokolu'nun 2. maddesinin 4. fıkrası ise, ormanların ya da bitki örtüsünün diğer türlerinin yakıcı silahlarla saldırıya hedef yapılmasını yasaklamaktadır. Ancak, aynı maddeye göre, bu tür doğal unsurların, savaşanları ya da askeri hedefleri örtmesi, saklaması, gizlemesi ya da kendisinin askeri hedef olması durumunda bu yasak geçerli olmamaktadır.

III. BÖLÜM

ÇEVRENİN ULUSLARARASI YAPILAGELİŞ KURALLARI ÇERÇEVESİNDE KORUNMASI

Savaş ya da silahlı çatışmalarda çevrenin korunmasını doğrudan ya da dolaylı olarak sağlamaya yönelik andlaşma hükümleri ile bağlı olmayan Devletler bakımından büyük ölçüde yukarıda başlıcaları belirtilen andlaşmalara dayanan uluslararası yapılageliş kuralları herhaliyle geçerliliklerini korumaktadır. Başka bir deyişle, insancıl hukuk andlaşmalarına taraf olmayan Devletlerin de savaş ya da silahlı çatışmalar sırasında çevrenin korunmasına yönelik uluslararası yapılageliş kurallarına uymaları zorunluluğu bulunmaktadır. Ayrıca, uluslararası yapılageliş kuralları, eğer andlaşmaların kapsamadığı konulara ilişkin düzenlemeler içeriyorsa, andlaşmalara taraf Devletlere de andlaşmaların yanında uygulanacaktır. Söz konusu uluslararası yapılageliş kurallarının kesin bir biçimde saptanması zor olmakla birlikte, bunların başlıca dayanaklarını oluşturan belgeler ve uygulamalar ile yapılageliş kurallarının kapsamını belirleme yolunda belli birtakım verilerden sözedilebilmektedir.

Uluslararası yapılageliş kurallarının insancıl hukuktaki genel dayanağı 18 Ekim 1907 tarihli Kara Savaşı Yasaları ve Yapılagelişleri La Haye Sözleşmesi'nin Başlangıç bölümünde yer alan ve kısaca "Martens Kaydı" diye anılan bir hükümde ifadesini bulmaktadır. Anılan kayıt aynen şöyle kaleme alınmıştır²² :

"Yüksek Akit Taraflar, savaş yasalarını daha tamamlanmış bir biçimde içerecek bir Yasa (Code) hazırlanana kadar, kendilerince kabul edilen yönetmelik hükümlerinin kapsamadığı durumlarda, toplulukların ve savaşanların uygar uluslar arasında geçerli olan uygulamalardan, insanlık yasalarından ve kamu vicdanının isteklerinden kaynaklandığı biçimiyle uluslararası hukukun ilkelerinin etkisi ve korunması altında bulduklarını saptamayı uygun bulmaktadır."

Benzer bir kayıt 1977 Cenevre I. Protokolu'nun "Genel İlkeler ve Uygulama Alanı" başlığını taşıyan 1. maddesi 2. fıkrasında da yer almaktadır. Uluslararası hukukun genel kurallarının da teyid ettiği bu anlayış çerçevesinde bugün artık belli yapılageliş kuralları varsa bunların silahlı çatışmalar sırasında çevrenin korunması konusunda da uygulanacağı görüşü herhangi bir tartışmaya yer bırakmamaktadır.

²¹ Türkiye'nin taraf olmadığı Sözleşme ve Protokolların metni için bkz. International Legal Materials, 1980, s. 1523-1536.

²² British Treaty Series, vol. 1919 / 9'dan nakleden P. Fautoux, a.g.m., s. 29.

Silahlı çatışmalar sırasında çevrenin korunması konusunda uluslararası yapılageliş kurallarının varlığını ve içeriğini etkileyen en temel kavram "askeri gereklilik" (military necessity; nécessité militaire) kavramı olmaktadır. Öz olarak belirtilirse "askeri gereklilik" kavramı ile savaşın kazanılması için gerekli olmayan eylemler ve silahların yasaklanması amaçlanmaktadır²³. Başka bir deyişle, insanları ve çevreyi yok etme ya da zarara uğratma kendi başına bir savaş amacı olarak reddedilmektedir.

Anılan kavramın içerdiği düşüncenin kabul edildiği ilk örnek olarak 1868'de Saint-Petersbourg'da Avrupalı Devletlerce yapılan ve 400 gramdan aşağı patlayıcı ya da yanıcı mermilerin kullanımını gereksiz acılara neden olacağı için yasaklayan bildiri gösterilmektedir²⁴. Bu bildirinin içerdiği düşünceden hareket edilerek 1899 La Haye Konferansında üç başka bildiri daha kabul edilmiş olup, bunların birisi insan vücudunda parçalanan dum-dum kurşununun öteki de boğucu gazların yasaklanmasını öngörmektedir²⁵. Bu anlayış daha sonra 1907 tarihli IV. La Haye Sözleşmesi'nin eki Yönetmeliğin 22. maddesindeki savaşta seçilecek silahların sınırsız olamayacağı hükmü ve 23. maddesindeki savaş gereği olmadan düşman mülklerinin yokedilmemesi ve fazladan acılara neden olan silahların kullanılmaması hükmü ile teyid edilmiştir. Nihayet 1977 Cenevre I. Protokolü'nün daha önce verdiğimiz 35/1 maddesi ve 54. maddesi de bu düşünceyi başka ifadelerle tekrarlamaktadır. Askeri gereklilik kavramına ulusal mahkeme kararlarında da rastlandığı bildirilmektedir²⁶. Yine, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Nürnberg Mahkemesinin statüsünü ve kararlarını uluslararası hukuk ilkeleri olarak kabul eden Uluslararası Hukuk Komisyonu'na göre askeri gerekliliğin doğrulamadığı kent ve köyleri sapkın yoketmeler ya da yakıp-yıkmalara savaş suçu olarak kabul edilmektedir²⁷.

Böylece, uluslararası yapılageliş kuralları çerçevesinde askeri gereklilik kavramı aslında iki tarafı kesen bir kesici işlevi görmektedir. Bir yandan silahlı çatışmalar sırasında askeri gereği olmayan zarar verici yöntemler ve silahlar yasaklanmak suretiyle çevreye zarar verilmesi yasaklanırken, öte yandan askeri gereklilik varsa çevreye de zarar verilebileceği üstü kapalı olarak kabul edilmiş olmaktadır.

²³Bu kavramla ilgili geniş bilgi için bkz. Y. Dinstein, "Military necessity", in R. Bernhardt (ed.), *Encyclopedia (a.g.y.)*, vol. 3, s. 274-276.

²⁴Bkz. J. de Preux, *a.g.m.*, s. 403-404.

²⁵J. de Preux, *aynı yapıt*, s. 404.

²⁶Örneğin ABD Askeri Mahkemesinin *Hostages Case*'de düşman mallarının yokedilmesinin kendi başına bir amaç olamayacağını bildirdiği nakledilmektedir : Bkz. Y. Dinstein, *a.g.m.*, s. 275.

²⁷VI. İlke. Bkz. N.U., *La Commission du Droit International et son Oeuvre*, N.York, 3. éd., 1981, s. 116.

IV . BÖLÜM

ÇEVRENİN SAVAŞ SIRASINDA KORUNMASI KONUSUNDA
ULUŞLARARASI SORUMLULUK REJİMİ

Uygulanan genel uluslararası hukukta neden olunan zararlara bağlı olarak sorumluluk rejimi yapılageliş kuralları çerçevesinde oluşmuş bulunup, bugün sorumlulukların bütün yanları kesin kurallara bağlanmaktan uzaktır. Bu durum çevrenin korunması konusunda daha bir belirsizlik göstermektedir²⁸. Savaş ve silahlı çatışmalar sırasında çevrenin korunması sözkonusu olduğu zaman bu belirsizlik daha da artmaktadır.

Savaş ya da silahlı çatışma sırasında çevreye zarar verilmesi sorunu iki değişik düzeydeki sorumluluğu sözkonusu etmektedir. Bunların birincisi neden olunan maddi zararın buna neden olan Devletin uluslararası sorumluluğunu ortaya koyması olmaktadır. İkinci olarak ise, çevreye zarar veren kişilerin ceza sorumlulukları bulunup bulunmadığı konusundadır.

1. Uluslararası Sorumluluk

Bilindiği gibi uygulanan genel uluslararası hukuka göre bir Devletin uluslararası sorumluluğunun doğabilmesi için şu koşulların gerçekleşmesi gerekmektedir : i) Uluslararası hukuka aykırı bir işlemin ya da eylemin varlığı; ii) Bir zararın varlığı; iii) Bu işlem ya da eylemin belirli bir Devlete bağlanması; iv) Uluslararası sorumluluğu ortadan kaldıran herhangi bir nedenin bulunmaması.

Belirtilen bu koşulların savaş ya da silahlı çatışmalar sırasında çevrenin korunması konusunda aranması durumunda özellikle birinci koşulun gerçekleşmesiyle ilgili olarak belirsizlik bir hayli büyüktür. Zira, yukarıda görüldüğü gibi, andlaşmalarda yer alan savaş sırasında çevrenin korunması hükümleri her zaman açık olmayıp birçok silaha ya da savaş yöntemine ilişkin olarak herhangi bir doğrudan hükme de rastlanmamaktadır. Öte yandan, birçok Devletin insancıl hukuk andlaşmalarına ve özellikle çevre korunmasına doğrudan yer veren 1977 Cenevre I. Protokoluna taraf olmaması nedeniyle, bu andlaşmaların hükümlerine aykırı eylemler gerekçesi ile uluslararası sorumluluklarının ileri sürülebilmesi olanağı da yoktur.

Savaş sırasında çevreye zarar verilmesi nedeniyle uluslararası yapılageliş hukukuna aykırı davrandığı gerekçesiyle bir Devletin uluslararası sorumlu tutulabilmesi için ise, çevrenin savaş gerekliliği olmadan boş yere zarara sokulması gerekli görünmektedir. Oysa bunu saptayabilmenin her zaman kolay olmayacağı açıktır.

Bugüne kadar savaş sırasında çevre korunmasına yönelik olarak bir Devletin uluslararası sorumluluğu bulunduğunu açıkça kabul eden uygulamada karşılaşılan tek uluslararası belge "Körfez Savaşı" sırasında Irak'ın "çevreye verilen zarar dahil" neden

²⁸Genel bilgi için bkz. : H. Pazarcı, Uluslararası Hukuk Dersleri-II. Kitap, Ankara Turhan Kitabevi, 2. bası, 1990, s: 444-445; H. Pazarcı, "Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk", Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan, Ankara, SBF yayını, 1983, s. 207-209, 228-229, 233-234 ve 236-237.

olduğu doğrudan zararlar nedeniyle sorumlu olduğunu bildiren 3 Nisan 1991 tarihli ve 687 (1991) sayılı Güvenlik Konseyi kararıdır.

2. Ceza Sorumluluğu

Uygulanan uluslararası hukukta savaş ya da silahlı çatışma sırasında çevreye zarar verilmesi nedeniyle kişilerin ceza sorumluluğunu öngören bir tek anlaşma bulunmaktadır : Daha önce sözünü ettiğimiz 1977 Cenevre I. Protokolü. Anılan Protokolün 85/3, c maddesine göre tehlikeli güçleri barındıran tesislere ya da yapılara insanlara ve çevreye zarar vereceğini bilerek yapılan saldırılar Protokol hükümlerinin ağır biçimde çiğnenmesi olarak kabul edilmekte olup, 85/5 maddesi uyarınca savaş suçu sayılmaktadır. Anılan Protokolün 88. maddesi de savaş suçu işleyenlere karşı taraf Devletlerin işbirliği yaparak ceza sorumluluklarının ileri sürülmesini öngörmektedir.

Görülebileceği gibi, savaş sırasında çevreye zarar veren kişilerin ceza sorumlulukları da uygulanan uluslararası hukukta henüz düzenlenmemiş bir alanı oluşturmaktadır.

SONUÇ

Yukarıda kısa bir tanıtımını yapmağa çalıştığımız savaş ya da silahlı çatışmalar sırasında çevrenin korunmasına yönelik uygulanan uluslararası hukuk birçok boşluklara sahip bulunmaktadır. Gerçi belirli konularda birtakım anlaşma hükümlerine rastlanmaktadır; ancak bunlar çok dağınık ve bir genel yükümlülükler rejimi oluşturmaktan uzaktır.

"Körfez Savaşı" ile bu durumun daha belirgin bir biçimde farkına varan Devletler ve uluslararası kamuoyu konuya ilişkin ilgilerini ve çalışmalarını artırmıştır. Konu 1991 yılı içinde Ürdün'ün bir önerisi ile Birleşmiş Milletler Genel Kurulu önüne de getirilmiş bulunmaktadır. Gelecek yıllar birçok uluslararası forumda savaş sırasında çevrenin korunması konusuna ilişkin çalışmaların yapıldığına tanık olacaktır.